

GRAĐANI KAO (NE)VIDLJIVI AKTERI U SISTEMU PROSTORNOG PLANIRANJA – STUDIJA SLUČAJA GRADA VALJEVA

Mina Marković¹, Ivana Đorđević², Slavoljub Jovanović³

Apstrakt: Savremeni pristupi prostornom planiranju izdvajaju participaciju građana kao jedan od ključnih preduslova za donošenje kvalitetnih, održivih i društveno prihvatljivih odluka. Normativni okvir u Republici Srbiji građane prepoznaje kao važne aktere u sistemu prostornog planiranja i odlučivanja. Međutim, praksa ukazuje veliku ograničenost i formalizovanost uloge građana u navedenom kontekstu. Cilj ovog rada je da ispita stavove građana Grada Valjeva o sopstvenoj poziciji u planerskim procesima, stepen njihove informisanosti o mogućnostima učešća u prostornom planiranju i meri u kojoj veruju da zaista mogu da utiču na odluke kojima se uređuje prostor grada u kom žive. U tu svrhu sprovedeno istraživanje bazirano na anketiranju stanovnika Grada Valjeva. Anketa je anonimna i integriše četiri pitanja u vezi sa opštim podacima ispitanika i jedanaest pitanja razvrstana u četiri tematska bloka kojima se ispituje: 1) nivo informisanosti građana o sistemu prostornog planiranja, 2) dosadašnja iskustva građana o učešću u prostornom planiranju na lokalnom nivou, 3) percepcija građana o značaju sopstvenog uticaja i 4) stavovi građana o značaju obrazovanja za unapređene njihove participacije u prostornom planiranju. Rezultati istraživanja ukazali su na: 1) potrebu za sistematskim poboljšanjem informisanosti i obrazovanja građana u kontekstu prostornog planiranja, 2) izražen jaz između formalno definisane uloge građana i stvarnog stepena njihove uključenosti u procese planiranja. U zaključku rada fokus je stavljen na ispitivanje potencijala obrazovanja kao instrumenta za osnaživanje participativnih praksi građana u lokalnom planiranju.

Ključne reči: prostorno planiranje, participacija građana, anketa, obrazovanje, Grad Valjevo

CITIZENS AS (IN)VISIBLE ACTORS IN THE SPATIAL PLANNING SYSTEM – A CASE STUDY OF THE CITY OF VALJEVO

Abstract: Contemporary approaches to spatial planning highlight citizens participation as one of the key prerequisites for making high-quality, sustainable, and socially acceptable decisions. The normative framework in the Republic of Serbia recognizes citizens as important actors within the system of spatial planning and decision-making. However, practice indicates a significant limitation and formalization of the role of citizens in this context. The aim of this paper is to examine the attitudes of the citizens of the City of Valjevo regarding their own position in planning processes, the level of their awareness of the opportunities for participation in spatial planning, and the extent to which they believe

¹ Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Studencki trg 3, Beograd, mina.markovic@gef.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0009-0005-4898-9633>

² Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Studencki trg 3, Beograd, ivana.djordjevic@gef.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0003-0336-4806>

³ Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Studencki trg 3, Beograd, slavoljub.jovanovic@gef.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-8468-2114>

they can actually influence decisions regulating the urban space in which they live. For this purpose, a study based on a survey of residents of the City of Valjevo was conducted. The survey is anonymous and integrates four questions related to the general characteristics of the respondents and eleven questions organized into four thematic blocks examining: 1) the level of citizens' awareness of the spatial planning system, 2) citizens' previous experiences with participation in spatial planning at the local level, 3) citizens' perceptions of the significance of their own influence, and 4) citizens' attitudes regarding the importance of education for improving their participation in spatial planning. The results of the research indicate: 1) the need for systematic improvement of citizens' information and education in the context of spatial planning, and 2) a pronounced gap between the formally defined role of citizens and the actual level of their involvement in planning processes. The conclusion of the paper focuses on examining the potential of education as an instrument for strengthening citizens' participatory practices in local planning.

Keyword: spatial planning, citizen participation, survey, education, City of Valjevo

UVOD

Uključivanje građana u procese prostornog planiranja ima tradiciju dugu više od pedeset godina u Srbiji. Ipak, uprkos demokratizaciji društva nakon pada komunističkog režima, participacija građana u prostornom planiranju ostaje svedena na nivo kvazi-učešća (Maričić, Cvetanović & Bolay, 2018). Naime, nadležne institucije često spontano odlučuju o opštem javnom interesu bez prethodnog ispitivanja stavova šire javnosti (Stojić, 2020). Vlada, kao i većina viših javnih organa u državi ne pokazuju stvarnu zainteresovanost da u čitav proces uključe veliki deo javnosti iako postoje mehanizmi za to (Lukić, 2022). Građani u Srbiji imaju pravo na učešće u procesu prostornog planiranja zagarantovano *Zakonom o planiranju i izgradnji*, ali navedena participacija u praksi je izuzetno malo zastupljena (Lukić, 2021). Izuzetak su specifični planovi i projekti sa kojima je javnost upoznata kao potencijalno opasnim (Maričić et al., 2018). U najvećem broju situacija, građani ne koriste svoja prava u vezi sa prostornim planiranjem u dovoljnoj meri. Navedeno je naročito problematično kada se uzme u obzir stav pojedinih kritičara da većina nadležnih organa donosi prostorne planove u skladu sa interesima krupnog kapitala i pojedinih moćnika (Maručić et al., 2018; Lukić, 2022). Nekoristeći svoje pravo učešća u javnim raspravama i uvidima u prostorne i urbanističke planove, građani ostaju bez mogućnosti da zastupaju i štite svoje interese.

Evidenta „nevidljivost“ građana u kontekstu prostornog planiranja na nacionalnom nivou zahteva sistemski rešenja (Lukić, 2021). Jedno od njih je mogućnost samih planera da kroz ankete i intervjue ispituju javno mnjenje u vezi sa prostornim i urbanističkim planovima. Na taj način bi se zasigurno povećala informisanost građana. Međutim, studije na ovu temu su retke, pogotovo na lokalnom nivou (Stojić, 2020). Većina postojećih predloženih rešenja usmerena je ka pronalaženju načina koji bi omogućili bolju informisanost građana ili naglašavaju odgovornost nadležnih institucija (Maričić et al., 2018; Stojić, 2020; Lukić, 2021). Mada prepoznato kao značajan faktor u međunarodnim istraživanjima (Uletilović & Kabić, 2025), potencijal obrazovanja kao instrumenta za povećanje participacije građana u prostornom planiranju nije detaljnije istraživao u dosadašnjim studijama u Srbiji.

CILJEVI, ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Nivo pregovaranja i uključivanja građana u procese prostornog planiranja u većini gradova/opština u Srbiji je izuzetno mali (Maričić et al., 2018). Zato je glavni cilj ovog rada da doprinese popunjavanju identifikovane istraživačke praznine sprovođenjem studije slučaja o participaciji građana u procesima prostornog planiranja u Gradu Valjevu. Specifični ciljevi istraživanja su: 1) utvrđivanje stepena informisanosti građana Grada Valjeva o njihovim mogućnostima učešća u prostornom planiranju, 2) određivanje mere u kojoj građani stvarno

učestvuju u procesima prostornog planiranja u gradu, 3) ispitivanje stavova građana Grada Valjeva o načinima na koje sagledavaju svoju poziciju u planerskim procesima, 4) procenjivanje stavova građana Grada Valjeva o značaju obrazovanja u kontekstu povećanja participacije u procesima prostornog planiranja. Na ciljeve se nadovezuju četiri specifična zadatka istraživanja: 1) utvrđivanje nivoa informisanosti građana Valjeva o sistemu prostornog planiranja, 2) ispitivanje dosadašnjih iskustava građana Valjeva o učešću u prostornom planiranju na lokalnom nivou, 3) procena percepcije građana Valjeva o značaju sopstvenog uticaja i 4) utvrđivanje potencijala obrazovanja radi postizanja veće participacije građana u procesima prostornog planiranja. Kako većina studija na ovu temu ne ispituje povezanost nivoa obrazovanja ispitanika i nivoa njihove informisanosti, participacije i mere uticaja, identifikovana istraživačka praznina u ovom radu popunjena je kroz ispitivanje uticaja obrazovne strukture na stavove građana o njihovoj participaciji u procesu prostornog planiranja u Valjevu. Imajući sve navedeno u vidu, kreirane su četiri hipoteze istraživanja: 1) većina građana Grada Valjeva ne zna da ima pravo učešća u procesu prostornog planiranja, 2) većina građana Grada Valjeva ne učestvuje u javnim raspravama i uvidima u vezi procesa prostornog planiranja, 3) većina građana Grada Valjeva ne veruje da istinski može da utiče na donošenje konačnih odluka u vezi sa prostornim planiranjem u gradu i 4) većina građana Grada Valjeva se upoznala sa prostornim planiranjem preko formalnog obrazovanja.

METODOLOGIJA

S obzirom na to da je istraživanje osmišljeno kao deskriptivno kvantitativno istraživanje, kao instrument korišćena je anketa. Sastoji se iz ukupno petnaest pitanja: četiri demografska pitanja (mesto boravka, pol, starost i nivo obrazovanja ispitanika) i jedanaest tematskih pitanja grupisanih u četiri tematska bloka (I blok: Informisanost građana – pitanja: 5-7, II blok: Iskustva o učešću u prostornom planiranju – pitanja: 8-10, III blok: percepcija o značaju sopstvenog uticaja – pitanje 11, IV blok: značaj obrazovanja – pitanja 12-15). Kreirana je po uzoru na konceptualne modele korišćene u nekoliko nacionalnih (Pušić, 2022; Stojić, 2020; Lukić, 2021) i inostranih studija (Vukić, Careva & Lisac, 2021; Baymóci, 2021; Uletilović & Kabić, 2025) čime je obezbeđena validnost sadržaja ankete. Za procenu intenziteta stavova ispitanika korišćena je petostepena Likertova skala (1 – nije uopšte, 2 – u maloj meri, 3 – delimično, 4 – u velikoj meri, 5 – u potpunosti) u četiri pitanja (5, 7, 11, 15) – da bi se kvantifikovao nivo informisanost, učešća, percepcije sopstvene važnosti i značaju obrazovanja u procesu prostornog planiranja. Većina pitanja u anketi su zatvorenog tipa (osim devetog i četrnaestog kojima se od ispitanika traži da navedu oblik učešća u prostornom planiranju u kom su participirali i da napišu konkretan nastavni predmet na kom su prvi put čuli za prostorno planiranje) radi lakše analize podataka.

Za ispitivanje povezanosti i uslovljenosti nivoa obrazovanja ispitanika i njihove percepcije o participaciji u prostornom planiranju u gradu, korišćen je Pirsonov hi-kvadrattest nezavisnosti χ^2 (Pearson Chi-square). Nivo obrazovanja (osnovna škola, srednja škola, viša škola, osnovne akademske studije, master studije, doktorske studije) posmatran je kao nominalna varijabla, dok su peto, šesto, osmo, jedanaesto i petnaesto pitanje posmatrani kao ordinalne varijable. Testiran je nivo značajnosti $\alpha=0.05$, a stepen slobode (df) je računat prema formuli: $df = (r-1)*(c-1)$; r = broj redova (nivo obrazovanja), c = broj kolona (broj odgovora po pitanju) (Tenjović, 2020). Sve računске operacije urađene su u programu Excel.

Sprovedeno anketiranje je urađeno na uzorku od 100 građana. Bilo je anonimno i na dobrovoljnoj bazi, pri čemu je svaki od ispitanika dao pristanak o korišćenju svojih podataka za potrebe ovog istraživanja. Obavljeno je u mešovitoj formi, elektronski u vidu Google upitnika i kroz anketiranje na terenu, od januara do februara 2026. godine. U polnoj strukturi ispitanika dominirale su žene sa udelom od 57%. U starosnoj strukturi ubedljivo su dominirali ispitanici stari od 41 do 65 godina (50%), zatim slede ispitanici

stari od 26 do 40 godina (22%), pa ispitanici stari od 18 do 25 godina (21%), a najmanje je bilo starog stanovništva (7%). Kada je reč o obrazovanju ispitanika, dobijen profil je izuzetno heterogen. Većina ispitanika ima završenu srednju školu (48%), pa slede ispitanici sa završenim osnovnim akademskim studijama (20%), ispitanici sa višom školom (16%), ispitanici sa master akademskim studijama (11%), ispitanici sa osnovnom školom (3%), a najmanje je ispitanika sa završenim doktorskim akademskim studijama (2%).

Kao najveću prepreku prilikom sprovođenja istraživanja trebalo bi istaću izuzetno malu zainteresovanost lica koja pripadaju kategoriji starog stanovništva da učestvuju. Takođe, većina ispitanika na početku anketiranja je izrazila stav da odbijaju da učestvuju u istraživanju ukoliko anketa sadrži pitanja u vezi politike. Pojedina lica su izrazila bojazan o privatnosti podataka. Uprkos objašnjenju da anketa nema veze sa ispitivanjem trenutnog političkog stanja u društvu kao i da je sve anonimno te se garantuje sigurnost korišćenih podataka, određeni građani su pokazali nepoverljivost i odustali od učešća u istraživanju. Kao rezultat navedenih prepreka javila su se izvesna ograničenja kada je u pitanju sama struktura ispitanika. Naime, potencijalno ograničavajući faktor je značajno veći udeo žena u strukturi ispitanika i stanovništva sa srednjom stručnom spremom.

REZULTATI I DISKUSIJA

Deskriptivna analiza podataka dobijenih anketiranjem 100 građana Valjeva ukazala je na specifičnosti građanskog učešća u procesu prostornog planiranja na nivou Grada Valjeva. Većina anketiranih izjavila je da nije upoznata da ima zakonski zagarantovano pravo učešća u prostornom planiranju kroz javne rasprave, uvide i podnošenje žalbi (64%). Na osnovu ovoga prihvaćena je prva hipoteza istraživanja. Stepen informisanosti građana Grada Valjeva je izuzetno mali. Slične rezultate pokazalo je istraživanje sprovedeno u Novom Sadu pre više od dve decenije (Pušić, 2002). Ponovljeni loši rezultati u drugom gradu u državi ukazuju na sistematske probleme prisutne na nacionalnom nivou.

Nivo upoznatosti ispitanika sa procedurama u vezi sa donošenjem prostornih i urbanističkih planova je izuzetno mali (samo 2% je dobro upoznato, a 1% je veoma dobro upoznato). Slično, transparentnost procesa donošenja prostornih i urbanističkih planova dominantno je ocenjena kao izuzetno mala (42% malo transparentan, 34% uopšte nije transparentan, 20% delimično transparentan, 4% u velikoj meri transparentan). Ovim je potvrđeno da je i u Gradu Valjevu, kao i u celoj državi Srbiji, proces izrade planskih dokumenata netransparentan (Stojić, 2020).

Pirson hi-kvadrat testom nezavisnosti χ^2 utvrđeno je da obrazovna struktura statistički značajno utiče na nivo informisanosti građana Grada Valjeva ($\chi^2(5)=25,67$; $p<0,001$ za saznanje o građanskim pravima participacije; $\chi^2(20)=35,24$; $p<0,001$ za nivo upoznatosti sa mehanizmima prostornog i urbanističkog planiranja). Svi ispitanici sa završenom osnovnom školom su u potpunosti neinformisani o svojim građanskim pravima u kontekstu participacije u donošenju prostornih i urbanističkih planova, dok su svi ispitanici sa završenim doktorskim akademskim studijama u potpunosti informisani. Ispitanici sa završenim osnovnim i master akademskim studijama daju 3-7 puta više pozitivnih odgovora u odnosu na građane sa završenom osnovnom i srednjom školom.

Čak 93% ispitanika nikada nije učestvovalo ni u jednom vidu procesa u vezi sa prostornim planiranjem u Gradu Valjevu. Zato se prihvata druga hipoteza istraživanja. Slični rezultati dobijeni su u studiji rađenoj na nacionalnom nivou (Lukić, 2021). Ipak, rezultati studije u Valjevu pokazali su se kao nepovoljniji jer je neučešće građana Valjeva veće za 13% od dobijenog državnog proseka za 2021. godinu. Iako pojedini izvori navode nezainteresovanost kao glavni razlog neučešća građana u procesima planiranja (Maričić et al., 2018; Baymóci, 2021), stanovnici Grada Valjeva izdvajaju nedostatak informacija o mogućnostima učešća (57%) kao glavnu prepreku. Navedeno je izdvojeno kao glavna

prepreka i u najnovijem istraživanju sprovedenom u Bosni i Hercegovini (Uletilović & Kabić, 2025) dok je istraživanje u Srbiji iz 2021. izdvojilo nepoverenje u mogućnost sopstvenog uticaja kao glavni faktor (Lukić, 2021). Stanovnici grada Valjeva navedeno izdavaju kao drugi najčešći razlog svog neučesća (28%), pa slede nedovoljno znanje iz oblasti prostornog planiranja (8%), velika složenost planova i stručne dokumentacije (3%) i nedostatak vremena (3%). Važno je istaći da su Valjevci više zainteresovani za krupnije planove nego za strateške (Maričić et al., 2018), pa uglavnom učestvuju u javnim raspravama koje se tiču parcela u njihovom posedu (5 građana). Preostalih dvoje građana koji su anketirani kažu da zbog potreba posla redovno participira u javnim raspravama. Kada je reč o uticaju obrazovne strukture na participaciju Valjevaca u navedenim procesima, odsustvo statistički značajne razlike ukazuje da nivo obrazovanja nema uticaj na pomenuto ($\chi^2(5)=6,2$; $p=0,29$).

Većina građana izrazila je skepticizam u vezi mogućnosti građana da utiču na donošenje konačnih odluka povezanih sa prostornim planiranjem (35% smatra da ne može uopšte da utiče, a 36% da može veoma malo). Ovim se prihvata i treća hipoteza istraživanja. Prisutan skepticizam ne može se povezati sa uticajem nivoa obrazovanja pojedinca ($\chi^2(20)=18,5$; $p=0,55$). Dakle reč je o sistematskom nepoverenju građanu koji je utvrđen i na nacionalnom nivou u studiji od pre 5 godina (Lukić, 2021).

Na kraju, važno je istaći da 65% građana pre anketiranja nikada nije čulo za prostorno planiranje. Sa druge strane, 32% ispitanika tvrdi da su se sa prostornim planiranjem upoznali kroz formalno obrazovanje (osnovna škola 25%, srednja škola 37,25%, visoko obrazovanje 37,25%) pri čemu 8% ispitanika nije znalo da navede konkretan nastavni predmet na kom su učili o prostornom planiranju. Ostali su mahom navodili geografiju (47,5%), tehničko obrazovanje, sociologiju, ekonomiku, sanitarnu tehnologiju, komunalnu higijenu, geoinformacione sisteme, projektovanje, urbanizam i prostorno planiranje kao predmeti na kojima su čuli za prostorno planiranje. Važno je još istaći da se svega 3 ispitanika izjasnilo da su za prostorno planiranje čuli kroz neki vid informalnog i neformalnog obrazovanja – sa internet sajtova, polaganjem za licencu, na radnom mestu kroz razgovor sa drugim kolegama. Sve navedeno ukazuje da se četvrta hipoteza istraživanja odbacuje. Takođe, zanimljivo je da dobijeni rezultati nisu u skladu sa studijom iz 2021. godine rađenom na nacionalnom nivou, jer su tada kao glavnim izvor informisanja građanja o prostornom planiranju izdvojeni vidovi informalnog obrazovanja (66%), dok je ova studija ukazala na prevagu formalnog obrazovanja (91,4% od 35% ispitanika koji su se izjasnili da su čuli za pojam prostorno planiranje). S tim u vezi, građani su ispitani u kojoj meri veruju da bi uvođenje prostornog planiranja u osnovno i srednje obrazovanje doprinelo većoj participaciji građana u stvarnim procesima prostornog planiranja u Valjevu u budućnosti. Ispostavilo se da 31% građana veruje da bi navedeno značajno povećalo participaciju u budućnosti, 12% da bi izuzetno značajno povećalo, 25% da bi delimično povećalo, 21% da bi malo povećalo i 11% da ne bi uopšte povećalo. Kako obrazovna struktura ispitanika nije uticala na njihove stavove u ovom pogledu (nema statističke značajne razlike, $\chi^2(20)=23,4$; $p=0,27$) može se reći da je svest o značaju obrazovanja i potrebi za njegovom reformom u ovom kontekstu univerzalno mišljenje građana Valjeva. Slične zaključke navode stručnjaci iz inostranstva u svojim studijama (Uletilović & Kabić, 2025).

ZAKLJUČAK

U periodu od januara do februara 2026. godine anketirano je 100 građana Valjeva sa ciljem da se utvrdi njihova informisanost, participacija, stavovi o sopstvenom uticaju i uticaj formalnog obrazovanja u kontekstu njihovog učesća u procesima prostornog planiranja u Valjevu. Rezultati ankete potvrđuju da je i Valjevo zahvatila sistemska kriza kada je reč o participaciji građana u procesima prostornog planiranja. Prve tri hipoteze ovog istraživanja su potvrđene dok je četvrta hipoteza odbačena. Dakle, potvrđeno je da:

1) većina ispitanika ne zna da ima pravo da učestvuje u procesima prostornog planiranja na lokalnom nivou (64% ispitanika), 2) većina ispitanika nije učestvovala ni u jednom vidu prostornog planiranja u Gradu Valjevu (93%), 3) većina ispitanika (71%) je skeptična po pitanju istinske moći građana da utiču na konačne odluke o prostornom planiranju. Takođe, kako se svega 32% ispitanika upoznao sa pojmom prostornog planiranja zahvaljujući formalnom obrazovanju, četvrta hipoteza istraživanja se ne prihvata. Što se tiče uticaja nivoa obrazovanja na participaciju građana u procesima planiranja, utvrđeno je da ona statistički značajno utiče samo na nivo upoznatosti ispitanika sa prostornim planiranjem ($\chi^2(20)=35,24$; $p<0,001$) i stepen njihove informisanosti o mogućnostima participacije u procesima prostornog planiranja ($\chi^2(5)=25,67$; $p<0,001$).

Sprovedena anketa ukazuje da su građani Valjeva mahom „nevidljivi“ učesnici u procesu prostornog planiranja u svom gradu. Ipak, potencijalno rešenje problema nazire se u kvalitetnijem obrazovanju. Ispitanici veruju da je u budućnosti moguće napraviti značajne pomake u transformisanju građana iz pasivnih u aktivne participatore u procesu prostornog planiranja ukoliko se sprovede adekvatna reforma obrazovanja. Prvenstveno bi bilo značajno upoznati decu sa prostornim planiranjem kao i građanskim pravim u vezi istog još u osnovnoj školi.

Naučni doprinos sprovedene studije ogleda se u sagledavanju nivoa obrazovanja građana kao determinante građanskog učešća u javnim raspravama i uvidima kroz primenu Pirsonovog hi-kvadrat testa nezavisnosti χ^2 (Pearson Chi-square). Zahvaljujući lokalnom obuhvatu ove studije slučaja, obezbeđeni su empirijski podaci za Grad Valjevo koji do sada nisu postojali. Konačno, istraživanje je eksplicitno ukazalo da građani podržavaju uvođenje obrazovnih reformi nezavisno od ličnog nivoa obrazovanja te je pomenuta podrška univerzalna u tom smislu.

ZAHVALNOST

Ovaj rad je rezultat istraživanja koje finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije pod brojem 451-03-33/2026-03/200091.

LITERATURA

- Baymóci, Z. (2021). Participation in Urban Planning and the Post-socialist Legacy. Revisiting Maier's Hypothesis through the Case of Hungary. *DEUROPE – THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF REGIONAL DEVELOPMENT AND TOURISM*, 13(1), 4-23. 2021. ISSN 1821-2506
- Lukić, M (2021). Stavovi građana i građanki o mogućnostima učešća u procesu prostornog i urbanističkog planiranja u Srbiji. U: D. Filipović, V. Šećerov, D.S. Đorđević (ured.) *Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine* (str. 321-327). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Lukić, M. (2022). U susret novom GUP-u Beograda 2041: Kako do pravilnije građanske participacije? Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva, 3(2), 317–332. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7369712>
- Maričić, T., Cvetinović, M. & Bolay, J. (2018). Participativno planiranje u urbanom razvoju postsocijalističke Srbije. U: J. Bolay, T. Maričić, S. Zeković (ured.) *Podrška procesu urbanog razvoja* (str. 1-27). Beograd: EPFL, IAUS.
- Pušić, Lj. (2002). *Preduzetnici i grad: Procesi tranzicije i modernizacije: uloga preduzetnika u urbanom uređenju Novog Sada*. Novi Sad: Centar za sociološka istraživanja – Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Stojić, B. (2020). *Pozicije građana u razvoju i planiranju gradova – mogućnost građana da utiču na proces izrade planskih dokumenata*. Beograd: Regulatorni institut za obnovljivu energiju i životnu sredinu RERI.

Tenjović, L. (2020). *Statistika u psihologiji*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Uletilović, I. & Kabić, I. (2025). *Učešće građana u urbanom planiranju u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za životnu sredinu.

Vukić, J., Careva, K. & Lisac, R. (2021). *Participacija građana u planiranju i uređivanju javnog prostora - bottom up pristup na primjeru grada Zagreba*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.